

Več trga ali države?

Med državo in trgov: Cikli in prelomi v zgodovini.

Nina Vodopivec, (ur.). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014, 194 strani. (Zbirka Vpogledi; 9)

Inštitut za novejšo zgodovino je v sedmih letih izdal že deveto knjigo iz zbirke Vpogledi. Njen fokus tokrat ostri polje ekonomske zgodovine, ki ga sedem avtorjev osvetljuje iz različnih, ne le zgodovinskih zornih kotov. Kot je v uvodu zapisala urednica, kategoriji trg in država nista statični, zato ju treba brati v konkretnih historičnih kontekstih. V tem smislu objavljeni prispevki, ki kažejo na številne kontinuitete in cikle, dokazujejo, da ekonomskih vprašanj in relacij ne gre obravnavati izven družbenega konteksta.

Cilj oglaševanja je (bilo) povečanje prodaje in s tem dobička, ne pa dobrobit posameznika in družbe. Oglaševanje pa gre v korak z razvojem množičnega potrošništva, ki se je na Slovenskem začelo v 20. stoletju. O tem, še zlasti pa o oglaševanju pripomočkov za urejen zunanji videz, piše v svojem prispevku Meta Remec. Pripadniki meščanstva so svojo identiteto in družbeni položaj navzven izražali tudi s posedovanjem modnih dobrin, meščanski sloj se je potemtakem vedno bolj identificiral preko potrošništva. Tržna niša za reklamiranje raznolikih potrošniških izdelkov je bilo žensko časopisje, saj so bile ravno ženske tiste, katerim je bilo v meščanski družbi zaupano, da hišo spremenijo v dom. Po drugi strani pa so bile ženske dovtetnejše za oglaševalce in zato tudi njihova glavna tarča. Kupovale so namreč vedno več, predvsem pa so pozorneje prebirale oglase.

Poseganje prve jugoslovanske države v tržno gospodarstvo v zadnjih dveh letih pred drugo svetovno vojno, kjer pa pravzaprav ni šlo za načrten in sistematičen intervencionalizem, ampak bolj za gašenje posledic gospodarskih problemov in težav, za stihijsko ukrepanje (kako se zgodovina ponavlja!), bolje rečeno za uveljavljanje vojnega gospodarstva, analizira Mitja Sunčič. To obdobje najbolj zaznamuje draginja, proti čemur je država ukrepala z maksimiranjem cen, uravnavanjem distribucije ter popolnim nadzorom zunanje trgovine. Skratka, dotedanje prosto tržno gospodarstvo je država nadomestila z uravnavanim (dirigiranim) gospodarstvom, podobno, kot so to že naredile trgovinske partnerice Jugoslavije. Posegi države v razdeljevanje vsakodnevnih življenjskih potrebščin so šli tako daleč,

da so npr. poleg cenene »ljudskega kruha« uvedli celo brezmesne dneve. Takšen način gospodarstva je postavil avtonomijo trgovstva in s tem povezano zasebno iniciativo seveda pod vprašaj.

Država je nadzor nad gospodarstvom obdržala tudi v novem, socialističnem sistemu, o čemer razglablja Jože Prinčič. Vso omenjeno obdobje do razpada socialistične Jugoslavije je bilo gospodarstvo kombinacija plansko-tržnega; razmerje med njima se je v času spreminjalo in privedlo do dogovornega gospodarstva (in vzporedno tesnega prepleta politike/partije z gospodarstvom), ki pa ni nikoli popolnoma zaživelo. Nasprotno, po letu 1980 je ta oblika postala glavni krivec za poglobljanje gospodarske in politične krize v državi, na kar je država odreagirala z vse večjim poseganjem v gospodarstvo. V zadnjih vzdihljajih je država (Branko Mikulić, Ante Marković) priznala, da je treba tržišče usmeriti k tržni gospodarski ureditvi. Piko na i je tem težnjam dodala slovenska Demosova vlada, ki je uzakonila (modificiran Sachsov) koncept lastninjenja dotedaj družbenega premoženja.

Šestdeseta leta 20. stoletja, ki so minila v smislu spreminjanja gospodarskega razvoja Jugoslavije (gospodarske reforme), na mikro primeru – Tovarne kolektorjev Idrija – osvetljuje Žarko Lazarević. Omenjeno podjetje

predstavlja uspešen primer takratnih tujih vlaganj pri nas. Nemško podjetje Kautt & Bux očitno ni imelo pred-sodkov o sodelovanju s socialističnim podjetjem, zato so po uskladitvi pogajanj podpisali pogodbo o skupnem vlaganju, licenčno pogodbo ter pogodbo o družabništvu oz. skupnem vlaganju kapitala. Po tej, eni redkih (in zato precedenčnih) tovrstnih pogodb v Jugoslaviji, je tuj partner lahko pridobil najvišji možni, 49-odstotni delež, vsako pogodbo pa je moral sopodpisati »kodirektor«, predstavnik Kautt & Buxa. Po sklenitvi pogodbe so sicer v idrijski tovarni nastala trenja, povezana s strategijo razvoja podjetja, ki so tudi »odnesla« tedenjega direktorja, kar dokazuje, da je bil idrijski primer petelin, ki je prezgodaj zapel in da okolje (družba) še ni bilo pripravljeno nanj. Tovrstna pogodba je bila tedaj namreč ena redkih, sklenjenih med kapitalističnim in socialističnim podjetjem.

O tem, kako je bil socialistični trg založen z artikli široke potrošnje, piše Marta Rendla. Kako je izgledalo plansko-tržno gospodarstvo tedaj? Cene so bile deloma sproščene, prav tako zunanja trgovina, podjetja so delovala v tržnem okolju, a politika/partija je še vedno ohranjala (neformalni) nadzor. Izdelki široke potrošnje so se uvrstili v državni gospodarski plan šele konec petdesetih let, v času druge petletke (prva je posvečala vso pozornost težki industriji). Povečana proizvodnja blaga široke potrošnje je bila v tesni povezavi z urbanizacijo, vse večjim zaposlovanjem in rastjo osebnih dohodkov. Industrija je tem trendom sledila s povečano proizvodnjo trajnih potrošniških dobrin: gospodinjskih aparatov, stanovanjske opreme, avtomobilov ter predmetov za rekreacijo, šport in razvedrilo (radijskih in TV sprejemnikov, koles, fotoaparatom). Z rastjo življenjske ravni so prosperirale zlasti kovinska, papirna, kemijska, živilska, gumarska, lesna in elektroindustrija, slednja najbolj. Med temi industrijskimi podjetji je imela velik delež slovenska industrija (naj naštejemo nekaj teh podjetij, pa ne le zaradi nostalgije: Zlatorog, Ilirija, Marles, Svea, Brest, Lipa, Alples, Javor, Stol, Meblo, Novoles, Tobi, LTH, Gorenje, Saturnus, Iskra, Tomos, IMV, Almir, Angora, Induplati, Kroj, MTT, Toper, Metka, Mura, Novoteks, Pletenina, Rašica, Svilanit, Vezanine, Elkoj, Ideal, Univerzale, Utok, Toko, Galant, IUUV, Konus, Lisc, Beti, Labod, Jutranjka, Peko, Ciciban, Alpina, Droga, Kolinska, Emo, Radenska, Šumi, Elan). Posledično z razvojem industrije in z vse večjo produkcijo se je razvijala tudi trgovina – tako po številu prodajal kot po trgovinskem prometu. Nastajala so velika trgovinska podjetja (Emona, Metalka, Slovenijales, Mercator, Petrol, Kovinotehna), pod okriljem katerih so delovala tudi industrijska podjetja (npr. v okviru Slovenijalesa skoraj vsa slovenska lesna industrija), nastajale so nove veleblagovnice (Nama, Maximarket). V osemdesetih letih je država zaradi vsesplošne krize (predvsem gospo-

darske in finančne) omejevala uvoz in osebno porabo ter odtok denarja v tujino. Te ukrepe so na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta najbolj občutili potrošniki: pomanjkanje naftnih derivatov, olja, sladkorja, higienskih potrebščin, kave itd. Te težave so bile deloma odpravljene šele desetletje kasneje, konec osemdesetih let, ko je država sprostila cene, liberalizirala uvoz in vzpostavila delovanje deviznega trga. A ponudba blaga široke potrošnje je kljub temu ostala skromnejša kot v sosednjih (kapitalističnih) državah. Jugoslovansko gospodarstvo enostavno ni bilo konkurenčno, k temu se je pridružila še visoka inflacija in gospodarska kriza je bila neizogibna. Če sta industrijska proizvodnja in trgovinski promet do leta 1980 naraščala, sta v osemdesetih letih ne le stagnirala, ampak začela celo upadati.

Na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta so postsocialistične države prešle v tržno gospodarstvo, uvedba kapitalizma pa je sprožila velike pretrese in padec proizvodnje. Slovenija se je odločila za tako imenovani gradualistični pristop k tranziciji; o vlogi države oz. trga v novih pogojih gospodarjenja, v prvih petnajstih leta samostojne Slovenije, razmišlja Aleksander Lorenčič. Da se iz zgodovine velikih gospodarskih kriz nič ne naučimo, dokazuje zategovanje pasu v aktualni krizi, ko pa je vendarle iz preteklih izkušenj in iz zdravorazumskega razmišljanja evidentno, da se samo z varčevanjem ne da potegniti voza iz blata, ampak igra pri tem ključno vlogo povpraševanje oz. trošenje, ki lahko generira tudi nova delovna mesta. V Evropi je sinergija državne regulative in prostega trga pokazala dobre rezultate po drugi svetovni vojni. V sedemdesetih letih (gospodarski razcvet) je prišlo do spremembe v gospodarski politiki, vse večjo vlogo je igral neoliberalizem, ki (je) skuša(l) državo čimbolj izločiti iz gospodarstva. Pri tem avtor citira mnenje Iztoka Simonitija, da je »neoliberalizem, ki ga je pravilneje imenovati neokonzervativizem, finančni fevdalizem 21. stoletja«. Vzporedno sta tekla procesa deindustrializacije in rasti finančnega sektorja. Tem trendom je po letu 2004 sledila tudi Slovenija, tudi s prezadolževanjem. Ne glede na to je bila v procesu privatizacije opazna vloga države, tudi preko njenih (paradržavnih) ustanov (agencij, skladov in družb). Kot v drugih tržnih gospodarstvih je tudi v Sloveniji država posegala v državna podjetja, v javni sektor ter v podjetja, ki so se prestrukturirala z državno pomočjo ter na ta način blažila ostrino poslovnih ciklov, kar je še posebej pomembno v obdobjih krize. Država je torej omogočila pogoje za prehod v tržno ekonomijo, a je bila potem manj odločna pri vodenju gospodarske politike. Danes so različna mnenja o tem, v kolikšni meri naj bo država še prisotna v gospodarstvu s svojimi lastniškimi deleži (še leta 2010 je bila v neposredni ali posredni lasti države četrtnina kapitala slovenskih podjetij). Tudi o tem, kaj je slovenski nacionalni interes, se še danes krešejo mnenja

(primer Mercatorja). Da je to slabo, je nedvomno. Ne le zaradi državnega lastništva, tudi zaradi državne strategije na področju tujih vlaganj.

Da so se v zadnjem času meje med trgom, državo in podjetji zabrisale, ugotavlja Nina Vodopivec v svojem antropološko naravnanim prispevku, ki zaokroža dosedanje zgodovinsko obarvane članke. V svojem razmišljanju izhaja iz ekonomske antropologije, vede, ki jo današnja (uradna) ekonomska znanost skorajda ne upošteva. Vodopivčeva navaja nekatere sodobne avtorje, ki dokazujejo, da danes kljub globalnim povezavam vloga nacionalne države ni izginila, ampak se je samo preoblikovala, pri čemer se nacionalizem ne izključuje niti z neoliberalizmom niti z globalizacijo. Tudi za uradnimi evropskimi institucijami (npr. Mednarodnim denarnim skladom) stojijo (ameriški) zasebni kapital ter mreže zasebnih agencij in borznih posrednikov. A po drugi strani lokalno (nacionalno) ne more obstajati ločeno od globalnih procesov in obratno. Avtorica podrobneje pojasnjuje, kako je država sestavni del globalizacijskih odnosov. Če so bile v preteklosti nadnacionalne korporacije odvisne od nacionalnih držav, so danes nacionalne države v rokah oligarhičnih imperijev in korporacij [sic]. Nadalje problematizira razmerje med državo in družbo, tudi na primeru nedavnih protestov, ki predstavljajo platformo, pri kateri se preko kritike vzpostavlja nova država, ki bi naj bila drugačna od vitke države, katera deluje po podjetniškem vzorcu – socialne storitve bi npr. postale domena civilnih združenj in dobrodelnih organizacij. Ta značilnost neoliberalizma je sporna tudi s stališča socialne varnosti; le-ta je pogojevana (pomoč se dodeljuje le v zameno za nekaj), (ne)zaposlenost je postala del osebne odgovornosti, prav tako kot izobrazba, zdravje, uspeh ... V neoliberalizmu je posameznik za osebni neuspeh odgovoren sam, kar lahko vodi k stigmatizaciji in ni daleč od družbene izključenosti. Z razmišljanjem o razmerju država–trg–podjetje svojo razpravo zaključi in obenem tudi zaokroži vsebinsko in metodološko raznolik, a kontekstualno enovit in družbeno aktualen zbornik.

Knjiga, ki nam pomaga orientirati se v prostoru, času in družbi.

Marija Počivavšek